

**Světová politika
ve 20. století
(I.)**

Vladimír Nálevka

NAKLADATELSTVÍ ALEŠ SKŘIVAN ml.
Praha 2000

definitivně zmizet z mapy Evropy a symbolickou tečkou za jeho čtvrtým dělením se stala společná přehlídka vítězů - Wehrmachtu a Rudé armády - v Brestu Litevském.

XIII. Zápas o střední a východní Evropu

Druhá světová válka spojila do celku antihitlerovské koalice velmoci, jejichž zájmy, hospodářské a politické struktury se od sebe výrazně lišily a jejichž válečné cíle a představy o poválečném uspořádání - a to i ve vztahu ke střední Evropě - byly mnohdy zcela protichůdné. Po překonání šoku z prvních vojenských neúspěchů Sovětský svaz sledoval vedle vlastní obrany rozšíření mocenských pozic, především ve východní a jihovýchodní Evropě, včetně obnovení imperiálních hranic někdejšího carského Ruska. Stalin již v létě roku 1939 zahájil akce, směřující k zásadní změně poměru sil ve výše zmíněném teritoriu. Sovětsko-německý pakt s tajným protokolem z 23. srpna a následná Smlouva o hranicích a přátelství z 28. září 1939 vyznačily sféry vlivu obou totalitních velmocí. Prakticky v téže době zahájila Moskva v Pobaltí diplomaticko-vojenskou ofenzívu, která vytvořila pořtebnou základnu pro jeho pozdější anexi, ke které došlo v červnu následujícího roku. Vážné komplikace pro sovětskou politiku však nastaly ve Finsku. Odmítnutí Finů vzdát se strategicky cenných území na přístupech k Leningradu vedlo 29. listopadu 1939 k sovětskému útoku. V zimní válce Rudá armáda selhala a Finové ubránili - byť za cenu těžkých územních ztrát - svou nezávislost. Budování nové sovětské západní hranice bylo v létě roku 1940 dovršeno připojením Bessarábie a severní Bukoviny.

Válečné cíle velmocí antihitlerovské koalice

Po červnu 1941 procházely názory Stalina i jeho nejbližšího okolí na válečné cíle a poválečné uspořádání značnou evoluci. I při stále nedostatečné pramenné základně lze odpovědně konstatovat, že prvotním cílem sovětské zahraniční politiky bylo spojenecké uznání oné nové západní hranice, posléze usilovala o vytvoření vlastního nárazníkového pásma na této linii. Stalin se v tomto ohledu netajil snahou o prosazení sovětského vlivu v Polsku a v Černomoří, kde perspektivním cílem byla kontrola Užin, bezprostředním pak Bulharsko a Rumunsko. V tomto smyslu byl také informován britský ministr zahraničí A. Eden, když v prosinci 1941 navštívil Moskvu. Západní spojenci v této chvíli ještě nebyli ochotni uznat žádný z teritoriálních zisků Sovětského svazu z období jeho spolupráce s nacistickým Německem. Stanovisko Spojených států bylo vyloženo v telegramu Státního departmentu Foreign Office z 5. prosince 1941, kde se konstatovalo, že politika Bílého domu byla vyložena v Atlantické chartě, která neuznávala jakékoli územní změny učiněné násilím

a proti vůli obyvatelstva. Spojené státy prozatím ostře vystupovaly proti nepřipadnému ústupku Stalinovi v otázce Pobaltí. Současně varovaly Velkou Británii, která zřejmě byla již ochotna tolerovat násilnou změnu na Baltu výměnou za souhlas Moskvy s jejími konfederacími plány ve střední Evropě - že se budou distancovat, jestliže londýnská vláda nebude respektovat jejich odmítavé stanovisko. Tento rigorózní přístup k sovětskému požadavku na uznání západní hranice se měl ovšem brzy změnit.

Jestliže zájmy Sovětského svazu se projevíly již v době jeho silně pochybné neutrality v letech 1939-1941, bylo tomu se Spojenými státy v jistém smyslu obdobně. Prezident Roosevelt si již v tomto období vytkl jednak bezprostřední cíl, tj. odrazit hrozbu států Osv, jednak celkový, strategický cíl, který spočíval ve vymáčení Spojených států z dosavadní izolace a v prosazení jejich obrovského ekonomického potenciálu ve velmocenském dění. Spojení těchto dvou cílů je patrné ve všech stěžejních aktech severoamerické politiky, počínaje již zmíněnou Atlantickou chartou ze srpna 1941. Zcela nereálný byl projekt Státního departementu z roku 1939, který předpokládal toální přesavbu Evropy, kdy vedle čtyřky velkých států Velké Británie, Francie, Itálie a Německa, měla být vytvořena různá regionální seskupení. Tak například do tzv. dunajského komplexu byly začleněny Čechy a Morava, samostatný celek Slovenska, Maďarsko a Jugoslávie. Plán byl odložen ad acta po pádu Francie v létě 1940. Nicméně severoamerická administrativa i nadále pozitivně přistupovala k návrhům různých federativních koncepcí ve střední a východní Evropě, včetně československo-polského svazku.

V souvislosti s dlouhodobými plány politické strategie přikládal Roosevelt klíčový význam změně statu quo v koloniálním světě. Šlo mu o nezvratné prosazení doktriny otevřených dveří, o likvidaci vylučného práva koloniálních mocností exploatovat své državy. Z tohoto hlediska se musel nevyhnutelně střetávat s Velkou Británií. Je to odvážné tvrzení, ale domnívám se, že bez ohledu na dosavadní tradiční svazky, blízkost politické kultury a sociálně ekonomické struktury, viděl Roosevelt zřejmě až do přelomu let 1944-1945 větší překážku americké seberealizace ve Velké Británii než v Sovětském svazu. Pokud se týká poměru se Sověty, viděl aspekty vzájemných vztahů poněkud zjednodušeně, jako udržení dobrého osobního kontaktu se Stalinem. Mimo to chtěl co nejvíce těžit z pozice „čestného makléře“, ovšem jen vzdáleně připomínající Bismarckovu pozici na Berlinském kongresu, makléře mezi ostře se střetávajícími britskými a sovětskými zájmy v Evropě. Roosevelt evidentně podcenil hrozbu sovětské mocenské expanze a do značné míry ji i toleroval. A byl ochoten akceptovat sovětskou aktivitu ve východní části starého kontinentu. Živovní zájmy Spojených států byly na západní polokouli a v Pacifiku,

východní a střední Evropa nepatřily mezi Rooseveltovy klíčové priority. Například v červenci 1943 velvyslanec Andrej Gromyko (1909-1989) hlásil do Moskvy, že ho Harry Hopkins při osobním setkání ujistil, že prezident by mohl „Stalina překvapit tím, jak daleko je hotov jít v uznání našich práv, zejména co se týče územních požadavků.“ Averell Harriman si zase zaznamenal následující poznatek: „Při jedné příležitosti v květnu 1944 mi Roosevelt řekl, že se nestará o to, zda jsou země hranicemi s Ruskem komunistovány.“ Prezidentova vize o Sovětském svazu jako poválečném partnerovi výrazně ovlivnila mnohá severoamerická vojensko-politická rozhodnutí. Přístup Rooseveltovy administrativy se začal měnit až koncem roku 1944, ale ještě na samém sklonku války Spojené státy prohlásily, že nemají vitální zájmy ve východní Evropě. Ve zprávě Spojeného výzvědného výboru z 6. ledna 1945 se mj. zdůrazňovalo: „SSSR bude dávat nejvyšší prioritu hospodářské obnově a omezí se na klasický cíl vytvoření bezpečnostního pásma kolem svých hranic, přičemž se bude vyhýbat mezinárodním konfliktům.“ V americkém establishmentu byli samozřejmě lidé, kteří s tímto postojem nesouhlasili. Mezi ně náležel i George Frost Kennan, který od července 1944 působil na velvyslanectví v Moskvě. V lednu 1945 napsal svému příteli a Rooseveltovu poradci Charlesu Bohlenovi obsáhlý dopis. Adresát sice publikoval jeho část ve svých pamětech, ale celý dokument byl zveřejněn až v roce 1996. Kennan v tomto osmistránkovém listu v mnohém předznamenal svůj známý „dlouhý“ telegram z února 1946. Po stručné rekapitulaci předchozích peripetií americké politiky vůči sovětskému spojení Kennan rezignovaně konstatoval: „Krátko řečeno, konečným výsledkem našeho moudrého úsilí o mírové uspořádání ve východní a jihovýchodní Evropě je to, že jsme bez řeči přenechali toto území na milost a nemilost nevypočítatelnému a neúvěrou naplněnému Rusku.“ Skeptický se vyjádřil i na adresu budoucí Organizace Spojených národů: „Jedinou agresivní mocností, která po této válce na světě zůstane, bude Rusko. A Rusko neudrží na uzdě žádná mezinárodní organizace. Rusko postupuje prosřednictvím penetrace a vytvářením loutkových států, s jejichž existencí Dumbarton Oaks nepočítá.“ A v souvislosti s otázkou rozsahu budoucí angažovanosti Spojených států otevřeně napsal: „Musíme se zbavit představ, že budeme mít cokoli do činění s bezprostřední budoucností východní a jihovýchodní Evropy, pokud do toho nechceme jít skutečně naplno a postavit se s nasazením veškerých fyzických a diplomatických prostředků, které máme k dispozici, proti tomu, aby tato oblast byla ovládnuta kteroukoli jinou jednolitou mocností. Pokud nám chybí vůle to udělat, měli bychom tyto oblasti odepsat.“ A o několik řádků dále: „Tam, kde jsou u moci Rusové, tam končí náš svět; za touto linií bychom se neměli pokoušet pozvednout hlas, pokud to nemyslíme vskutku vážně. Měli bychom akceptovat jako

dokonaný fakt úplně rozdělení Německa podél hranice ruské okupační zóny a ihned na základě konzultací s Brity a Francouzi začít realisticky plánovat budoucnost území, které leží na západ od této linie. Při tomto plánování nemůžeme pomínout koncepci západoevropské federace, která by zahrнула různé německé subjekty západně od děličí linie.“ Také v závěru je Kennan výrazně kategorický: „To, k čemu jsem výše dospěl, není příliš radostný program. Rovná se rozdělení Evropy. Zřítka se - a to v velice dobrych důvodech - veškerého spoletání se na spolupráci s Ruskem. Avšak žebráci nemohou být vybráni. Přišli jsme o velkou část svých diplomatických aktiv v Evropě. Budeme šťastni, když se nám podaří zachránit tu jejich část, která je životně důležitá pro náš budoucí mír a bezpečnost.“

Trumanova administrativa se sice snažila o změnu přístupů, ale bylo již pozdě. Navíc Truman se teprve učil základní abecedě zahraniční politiky, nicméně nesouhlas jeho administrativy s vývojem ve východní Evropě se podle Z. Brzezinského stal jednou ze základních příčin vzniku studené války.

Druhou dynamickou silu uvnitř antiříšistické koalice, působící jako protiváha dynamice sovětské, nepředstavovaly tedy Spojené státy, ale Velká Británie, ztělesněná osobností premiéra Winstona Churchilla. Britská politika viděla ve válce hrozbu, že se definitivně a totálně zhroutí omezen status quo, jenž se snažila po desetiletí v Evropě i jinde udržovat. Ve vztahu ke střední a východní Evropě Churchill považoval rozpad Rakousko-Uherska za tragédii a proto také za války podpořil ideu vytvoření středoevropských a jihoevropských federací, které měly vyplnit ideu vytvoření evropského vakuumu. Na mezinárodně evropské konferenci Trident v květnu 1943 ve Washingtonu rozvíjel britský premiér své představy o poválečné přestavbě evropského prostoru. Navrhoval oddělení Pruska od ostatních částí Německa a vytvoření dvou či tři samostatných německých států, přičemž nevyklučoval jejich zapojení do předpokládaných konfederací seskupení. Tyto plány byly přirozeně motivovány obavou Velké Británie z růstu sovětského mocenského vlivu po válce a různá federáční schémata měla plnit úlohu obranné bariéry. Molotov sice již v květnu 1942 zaujal skeptické stanovisko vůči obdobným projektům, ale zásadní odmítnutí federativního uspořádání Evropy bylo formulováno až na moskevské konferenci ministrů zahraničních věcí v říjnu 1943.

Spory o druhou frontu

Shaha o zastavení či omezení sovětského posunu do střední Evropy je patrná i ve sporech o druhou frontu. Američané již v lednu 1942 zahájili práce na plánech invaze do severní Francie a 1. dubna vyslali do Londýna generála

Marshalla a prezidentova zmocněnce Harryho Hopkinsa, aby zajistili britskou spolupráci pro tento projekt. Válčný kabinet Jeho Veličenstva myšlenku invaze přes Kanál prozatím rozhodně odmítl. Jeho argumenty, že nemá dostatek sil pro realizaci vyloďovací operace, měly ovšem jistou dobu své oprávnění; rozhodující však byla úvaha o poválečném uspořádání. Šlo o to, aby Velká Británie co nejrychleji konsolidovala své pozice v oblastech, které považovala za rozhodující pro obnovení jí příznivé rovnováhy sil - nejspíše na Blízkém a Středním východě a v severní Africe, později v Itálii, na Balkáně a v zemích jihovýchodní a střední Evropy. Proto - počínaje červenou misí lorda Mountbatena - prosazovala místo vyloďení v západní Evropě akci ve Středozeří, odkud - po stabilizaci vojenského úspěchu - měl úder směřovat ve všeobecném směru na Bělehrad a Varšavu. Původně plánovaná operace Sledgehammer byla nakonec odložena a Britové nakonec prosadili operaci Torch. Po severoafrickém vyloďení v listopadu 1942 se Roosevelt a Churchill sešli v lednu 1943 v marocké Casablance. A znovu byla řešena otázka druhé fronty, a znovu zvítězil britský názor. Bylo rozhodnuto pokračovat v periferálních operacích vyloďením na Sicílii (operace Husky). Bitva u Stalingradu signalizovala možný obrat na východní frontě a Churchill tím více naléhal na přijetí svého schématu úderu proti „měkkému podbršku“, jehož smysl byl jasný - západní Spojenci měli být v jihovýchodní a střední Evropě dříve, než se tam dostane Rudá armáda. Jako kompenzaci za přijetí svých strategických plánů souhlasil pak Churchill s tím, aby Roosevelt na závěrečné tiskové konferenci dne 24. ledna 1943 vyhlásil požadavek bezpodmínečné kapitulace protivníka. To znamenalo, že mocnosti antiříšistické koalice budou diktovat nepříteli své podmínky a nebude kompromisního či separátního míru. Prosažením principu bezpodmínečné kapitulace sledoval Roosevelt dvojí cíl. Na jedné straně zamýšlel uspokojit Stalina, jehož požadavek otevření druhé fronty v severní Francii byl opět odsunut a na druhé straně mu šlo o uklidnění amerického veřejného mínění, které bylo zjištěno temnou aktivitou spojenecké okupační správy vůči de Gaullovu hnutí odporu. Pozdější kritika zásady bezpodmínečné kapitulace, kdy byla zdůrazňována možnost ukončení války ještě před vstupem Rudé armády na území sousedních států, není oprávněná. Kalkulace o možném pádu nacismu před jeho totální porážkou nejsou reálné a jakýkoliv kompromisní mír by zřejmě zachránil nacismus či jeho modality.

Vojensko-politický úspěch severoafrické kampaně byl omezený a na britsko-americké konferenci Trident se již daleko výrazněji prosadilo mínění americké generality. Již zde bylo předběžně určeno datum invaze v západní Evropě na 1. květen 1944 a daleko větší důraz byl položen na strategický význam pacifického válčiště, kde bylo nepochybně těžiště aspirací Spojených států. V této

situaci musel mít klíčový význam vojenský a politický zásah spojenečů v Itálii. Kdyby se podařilo rychle vojensky ovládnout Apeninský poloostrov, otevřela by se cesta k realizaci Churchillem houževnatě prosazovaného schématu „měkkeho podbríšku“ - cesta na Balkán, do Maďarska, Československa a Polska. Ovšem namísto rychlého přechodu celé Itálie pod kontrolu spojeneckých sil začala na poloostrově vleklá válečná kampaň. Slibné vojensko-politické perspektivy operace Husky zmizely. Není divu, jestliže se po stabilizaci italské fronty ve středu země britsko-americké strategické rozporu vyhroutil na maximum. Churchill trval na své původní koncepci a požadoval zesílení tlaku na Turecko a provedení tzv. istrijské operace, tj. vylovení v nejsevernějším cípu Jaderského moře. V této souvislosti také britská vláda obětovala vojensky nefunkční nekomunistický odboj v Jugoslávii a zcela jednoznačně se orientovala na Titovy partyzány.

Američané však již nechtěli o těchto středozemních projektech nic slyšet a resolutně odmítli plýtvat silami v akcích, které považovali vylučně za projev britských imperiálních zájmů. Tyto neshody západních spojenečů, spolu s velkými úspěchy Rudé armády u Stalingradu a u Kurska, podstatně posílily pozici Sovětského svazu v koalici. Tuto skutečnost potvrdila jak moskevská konference ministrů zahraničních věcí, tak schůzka velké trojky v Teheránu na přelomu listopadu a prosince 1943. Zde bylo potvrzeno datum operace Overlord, diskutovalo se o možném rozdělení Německa, o Polsku a Jugoslávii. Teherán mj. potvrdil přesun polského státu dále na západ. Britsko-americký souhlas s Curzonovou linií znamenal popření lityy Atlantické charty o nepřípusnosti teritoriálních změn bez souhlasu lidu dotyčného území a za války. Sovětská diplomacie získala souhlas spojenečů s novou západní hranicí z let 1939-1941 a mohla nyní přikročit k formulování a prosazování dalších požadavků, tj. aby namísto sanitního koridónu nepřátelských států vznikly na hranicích Sovětského svazu jemu přátelské režimy, ale nejen to. Stalin již zřejmě v této době uvažoval o mocenském průniku do nitra střední Evropy a do Středozemí. Od této chvíle se vedl tvrdý boj o osud Polska, jež Sovětský svaz považoval - z hlediska své bezpečnosti - pravděpodobně za nejdůležitější zemi. Postup sovětských vojsk v roce 1944 však ovlivnil situaci ve Finsku, Rumunsku, Bulharsku a do značné míry také v Jugoslávii, Albánii a v Řecku. Ve většině těchto zemí se osvobozenéky boj změnil v občanskou válku, která byla sverážnou formou sociální revoluce. Tato skutečnost vytvářela prostor pro uplatnění sovětského mocenského vlivu. Po německém ústupu z Balkánu Moskva postupně přebírala kontrolu celého teritoria a její aktivita nenarazila na výrazný odpor spojenečů. Zdá se, že od Teheránu byl uvnitř antifašistické koalice tolerován princip těsné vazby mezi čistě vojenskými cíli a úspěchy na

jedné straně a budováním zájmové zóny na straně druhé. Podle svědectví Milovana Djilase mu měl Stalin v dubnu 1945 říci, že „končí válka se podstatně odlišuje od všech předcházejících konfliktů tím, že každá velmoc vnutí svůj vlastní politický systém území, které obsadí.“ Nelze nezpomenout na původně Ciceronův výrok, aktualizovaný v 16. století - „Cuius regio, eius religio“. Jak ostatně poznamenal H. Kissinger: „Nikdo si více než Stalin neuvědomoval staré rčení, že držba v devíti případech z deseti znamená právo.“

I když teheránská konference znamenala rozhodující porážku jeho vojensko-politické strategie, snažil se Churchill, a to ještě po provedení invaze přes Lamanský průliv, realizovat své balkánské plány. V srpnu 1944 doslova bydllel v Eisenhowerově hlavním stanu a snažil se amerického generála přesvědčit, aby část sil připravených pro vylovení na francouzském jihu přemístil k útoku na Balkán. Teprve když se stalo zřejmým, že všechny prosby a argumenty jsou marné a Rudá armáda spolu s komunistickými partyzány hrozí ovládnout celý balkánský prostor, musel britský premiér sáhnout k druhé variantě, o níž od jara uvažoval, a to k dohodě se Stalinem o rozdělení střední Evropy. Šlo mu o to, zachránit pro Velkou Británii alespoň Řecko a v ostatních zemích zajistit minimálně takovou pozici, která by za příznivých okolností mohla ještě přivodit zvrát. Dohody podobného druhu Stalinově koncepci samozřejmě plně vyhovovaly, proto Churchill a Harriman, přítomný jako americký pozorovatel, našli v říjnu 1944 v Moskvě „atmosféru mimořádně dobré vůle“. Ke známé procentové dohodě došlo na schůzce dne 9. října. Rozdělení na sféry vlivu bylo vzápětí realizováno, markantním dokladem bylo obětování řecké levice mocenským zájmům. Na druhé straně byla sice 1. listopadu 1944 podepsána dohoda mezi Titem a Šubasičem o ustavení koaliční vlády, ale snad ani Churchill nemohl věřit ve své hodnocení možného rozložení sil v Jugoslávii.

Jalta a Postupim

Na spojeneckou konferenci do Jalty přišel tedy Stalin za velmi výhodné konstelace. Odrázenem toho byla jednání o polské otázce, kde prosadil zásadní sovětské požadavky o složení nové polské vlády i hranicích, i když definitivní slovo pak měla ještě říci konference v Postupimi. Také „Prohlášení o osvobozené Evropě“ zůstalo pouhou deklarací, neboť Roosevelt se sice vyslovil pro ustavení skutečně reprezentativních vlád ve střední a východní Evropě, ale samotný dokument nedefinoval konkrétní politické kroky, které by obecně formulované principy sebeurčení a sverchovanosti uvedly do života. Navíc bylo „Prohlášení o osvobozené Evropě“ v rozporu s obsahem procentové dohody, která Moskvě přiznávala - s výjimkou Řecka - dominantní vliv na Balkáně.

Hlavní pozornost Američanů v Jaltě poutal Dálný východ. Nešlo jen o válku s Japonskem, ale i o budoucnost Číny. Někdejší „Říše středu“ hrála v Rooseveltové koncepci nesmírně důležitou roli a měla se podle jeho představ stát onou čtvrtou supervelmocí, jedním z oněch „čtyř policistů“, kteří měli odpovídat za mír a rovnováhu sil v poválečném světě. S tímto cílem Roosevelt jel do Jalty, hodlal přesvědčit Stalina, aby souhlasil nejen s navrácením všech Japonci uchyvacených území Čankajškoví, ale aby zajistil i podřízení čínské komunistické strany Kuomintangu. Sovětský ozbrojený zásah na Dálném východě byl pro americkou generální velmířádku, ale zároveň neměl vést k zásadní změně poměru sil ve prospěch revoluční levice. Stalin v roce 1945 považoval Čínu za součást americké zájmové sféry - podobně jako Řecko za součást sféry britské - a byl ochoten svému partnerovi vyhovět, budou-li splněny jeho nároky v Polsku, Rumunsku a v Bulharsku. Souhlasil s tím, že tři měsíce po ukončení války v Evropě zahájí Rudá armáda akce proti Japonsku, aniž na Dálném východě žádal více, než navrácení ke stavu před rusko-japonskou válkou v letech 1904-1905, tj. uznání statu quo ve Vnější Mongolsku (Mongolská lidová republika), připojení jižního Sachalinu a Kurilských ostrovů, obsazení přístavů Port Arthur a Dairen a konečně společnou správu s Čínou na Východočínské a Jihomandžuské železnici. Stalin i v této oblasti světa sledoval obnovení někdejší hranice Ruské říše a někdejších imperiálních pozic. Zájem americké generality na sovětském vstupu do války s Japonskem a její nahlánění, aby v závěru evropského konfliktu nebyl vyvolán jakýkoliv konflikt s Moskvou, podstatně ovlivnilo průběh válečného finále. Projevilo se to mj. i v kličkové otázce, zda vojska západních spojenců, postupujících v dubnu 1945 prakticky bez odporu, mají přebrodit demarkační linii, stanovenou při jednáních Evropské poradní komise v Londýně v roce 1944. Zde se projevil poslední velká britská válečná diplomatická iniciativa. Churchill nejprve naléhal na obsazení Berlína, pak i levého břehu Vltavy s Prahou. Tento postup měl podle jeho názoru zajistit výhodnější podmínky pro ovlivnění poválečného uspořádání nejen v Německu a Československu, ale i v Polsku a v balkánských zemích.

Zdálo se, že vývoj ve Spojených státech je příznivý obratu americké politiky. Již v době Jalty se v americkém establishmentu projevil - pod dojmem vývoje v Polsku, Bulharsku a Rumunsku, kde moc de facto přešla do rukou komunistů a jejich spojenců, nesouhlas s Rooseveltovou orientací. Prezident, kterého také v březnu 1945 skutečně zaskočila Stalinova konfrontační politika ve východní Evropě, 12. dubna 1945 zemřel. Jeho nástupce Harry Truman se již následujícího dne na poradě vlády s nejvyššími představiteli armády vyslovil proti koncepci spolupráce svého předchůdce: „Naše vztahy se Sovětským svazem byly

až dosud jednostrannou cestou a já v tom nechci pokračovat.“ Představitelé armády v čele s náčelníkem štábu generálem Marshalllem a sekretářem války Slimsonem však odmítli návrhy na rigorózní postup. V souvislosti s tím generál Eisenhower odmítl postupovat na Berlín a trval i na zachování demarkační linie v Československu.

V květnu 1945 se vyhroutil první viditelná krize ve vztazích Spojených států a Sovětského svazu. Trumanova administrátiva zastavila dodávky v rámci Zákona o půjčce a pronájmu a podminila své uznání prozatímních vlád v Rumunsku a Bulharsku jejich rozšířením o zástupce nekomunistické politické reprezentace. Stetiniův náměstek John Grew vypracoval memorandum o „nevyhnutelném konfliktu s Ruskem, pokud budeme pokračovat v Rooseveltové politice usmiřování.“

Rozporná pozice Západu, zejména Spojených států - na jedné straně prohlubující se vědomí komunistického nebezpečí a na druhé straně snaha zajistit sovětskou účast v závěrečné fázi války na Dálném východě - se odrážela ještě na konferenci velké trojky v Postupimi. Jejím hlavním tématem byly problémy související s Německem. Konference stanovila zásady okupační politiky založené na oněch známých čtyřech D, tj. na denacifikaci, demokratizaci, dekartelizaci a demilitarizaci. Vlastní otázka německé budoucnosti byla však nadále otevřená, Truman ještě v duchu předchozích snah Rooseveltovy administrativy přivezl do Postupimi plán na rozdělení Německa na tři státy, ale Stalin již byl odhodlan udržet Německo jako celek a přetvořit ho podle sovětských představ. V tomto smyslu byla také koncipována sovětská okupační politika ve východní zóně. V souvislosti s Německem byla řešena i otázka polských hranic. V těžkém diplomatickém souboji západní státníci nejprve souhlasili s hranicí Odra-východní Nisa a později i Odra-západní Nisa.

Státní tajemník Byrnes se snažil posílit vliv amerických a britských členů ve Spojeneckých kontrolních komisích pro Bulharsko a Rumunsko, ale nedosáhl však ani potvrzení sovětského závazku ohledně plnění a respektu vůči Prohlášení o osvobozené Evropě. Ostatně již na londýnské konferenci ministrů zahraničí antihitlerovské koalice v září 1945 se Molotov ostře ohradil vůči americkému požadavku na reprezentativní složení vlád v obou těchto zemích a kvalifikoval tuto snahu Státního departamentu jako pokus o ohrožení bezpečnosti Sovětského svazu. Trumanova administrátiva se v tomto čase stále ještě snažila o určitý kompromis s Moskvou. V tomto ohledu stále přetrvával vliv předních představitelů Rooseveltova aparátu, například Oskara Coxeho či Charlese Bohlena, kteří se snažili o uplacení jakéhosi latinskoamerického modelu sovětského přístupu vůči střední a východní Evropě. Státy této oblasti by měly mít vnitřní demokratickou strukturu - s důrazem na svobodné volby

a fungující hospodářství tržního typu - a zahraniční politiku by prováděly v rámci Sověty vytyčených limitů.

Neustálé konfrontační tenze mezi Spojenými státy a Sovětským svazem v druhé polovině roku 1945 byly způsobeny tím, že americký tlak na realizaci svobodných voleb ve střední a východní Evropě, prosazení volného obchodu a snaha o uzavření mírových smluv vyvolávaly v Moskvě pochybnosti, zda jsou Američané skutečně ochotni uznat tamní sovětskou zájmovou sféru alespoň tak, jak byla předběžně akceptována v letech mezi Teheránem a Jaltou.

XIV. První ohniska studené války

V září 1945 skončila druhá světová válka a vítězové i poražení začali počítat své mrtvé. Dodnes se nedobrali přesných čísel. Podle střízlivých odhadů padlo na frontě či zabývalo v zázemí téměř 38 milionů lidí, jiné údaje hovoří o 50 milionech ztracených lidských životů. V této hrůzné statistice je i 6 milionů evropských Židů, kteří se stali oběťmi nacistického „konečného řešení“. Tyto válečné ztráty trvale ovlivnily předešlým evropskou populaci.

Většina německých, polských a ruských měst byla v rozvalinách. Zamínovaná pole vzdorovala pluhu. Statisíce bezdomovců bloudily od jednoho internačního tábora k druhému, mezi Atlantikem a Volhou se usídlil hlad. Poválečná obnova narážela na bariéry rozvrácené ekonomiky a zoufalého nedostatku surovin. Hospodářský chaos destabilizoval společnost a vytvářel prostor pro šíření komunistických iluzí o sociálně spravedlivém světě. Těto skutečnosti zneužil Stalinův Sovětský svaz pro svou mocenskou politiku. Porážka států Osy uvolnila soudržnost antifašistické koalice a dříve poilačované rozpory přerůstaly v otevřené konflikty. Původní Rooseveltova představa o společné odpovědnosti vůči světovému dění se sřetila s tradiční politikou zájmových sfér.

Spojené státy a Velká Británie se znepokojením sledovaly vojenskopolitický vzestup Sovětského svazu a jeho trvalé úsilí o vylučnou kontrolu východní Evropy. Nebylo náhodné, že první větší třecí plochy se objevily v Polsku, Bulharsku a v Rumunsku. Moskva se zase obávala jaderné převahy Spojených států, přičemž si dobře uvědomovala rozpor mezi svými globálními ambicemi a omezenými možnostmi válkou zničené země s katastrofálně nízkou životní úrovní. Tato skutečnost se mj. odrážela i ve Stalinově přístupu k revoluční aktivitě evropské levice, kterou vždy jednoznačně chápal jako nástroj sovětské politiky.

S příbývajícími týdny poválečného času narůstalo napětí v mezinárodních vztazích. Truman zpočtybní výsledky postupnímské konference, v Řecku se schylovalo k občanské válce, pokračoval sovětský tlak vůči Turecku, kulminovala íránská krize a řada asijských zemí stanula na prahu emancipačního zápasu. A v této chmurné atmosféře se objevil termín „Cold War“ - studená válka, kterým americký novinář H. B. Swope charakterizoval poválečné vztahy mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, kdy „chladné“ hlavní děj byly v kterémkoli okamžiku připraveny k výstřelu.